

ФЕНОМЕНАЛЬНО ЩАСЛИВИЙ ЗБИРАЧ І ДОСЛІДНИК

До 150-річчя від дня народження Володимира Гнатюка

Дев'ятого травня 2021 року виповнюється 150 літ від дня народження академіка Володимира Гнатюка. В українській науці та культурі ім'я Володимира Гнатюка одне з найскравіших: фольклорист, етнограф, етномузиколог, літературознавець, мовознавець, перекладач, поет, громадський діяч; член-кореспондент РАН (Російської академії наук) у Петербурзі (1902), член-кореспондент німецького етнологічного товариства у Відні та Берліні, чеського наукового етнографічного товариства у Празі, академік Української академії наук (1924)... Іван Франко 1906 року небезпідставно назвав Володимира Гнатюка «феноменально щасливим збирачем усякого етнографічного матеріалу»

Володимир Гнатюк народився 9 травня 1871 року в селі Велеснів неподалік від Монастириська й Бучача — тепер Чортківський район Тернопільської області — в багатодітній родині. Закінчив Бучацьку нижчу (1890), Станіславівську (тепер Івано-Франківськ, 1894) гімназії, Львівський університет (1898). Батько був хліборобом і ткачем, але знав грамоту, певний час працював дяком у церкві. Володимир у п'ятирічному віці навчився читати. Змалечку був в атмосфері усної народної творчості та читання літератури. Рідні, сусіди дивувалися з його чудової пам'яті: почуті пісні, казки, легенди, притчі міг відтворити через тривалий час. З дванадцяти літ почав записувати улюблені твори до окремого зошита. На закінчення Бучацької гімназії 1889 року Володимир Гнатюк мав збірку записів із 500 пісень, надіслав згодом їх до редакції газети «Новий галичанин», де було опубліковано всього сім зразків. Понад 800 пісень і кілька десятків казок через Івана Франка, з яким познайомився і йшов пліч-о-пліч упродовж багатьох літ, молодий збирач фольклору навесні 1895 року передав до редакції журналу *Lud* («Люд», Народ). На жаль, матеріали надруковані не були, збірка пропала.

З другого курсу Львівського університету Володимир Гнатюк під впливом Михайла Грушевського, Івана Франка, Олександра Колесси почав писати дослідницькі праці, виголошувати доповіді під час семінарів: «Українсько-руська вертепна драма» (в основі — власні фольклорні записи), «Вплив українсько-руської народної поезії на Шевченкову поему „Гайдамаки“», «Апокрифічні староруські і сучасні народні елементи у „Світових байках“ С. Руданського» та ін.

З 1895 року Володимир Гнатюк почав співпрацювати з Етнографічною комісією Наукового товариства імені Шевченка (далі — НТШ), що її очолював І. Франко. Відтоді наукова діяльність Володимира Гнатюка набула системного характеру: 1898 року він став секретарем Етнографічної комісії (з 1913-го — її голова), 1899-го — дійсним членом Філологічної секції НТШ, а також редактором «Літературно-наукового вісника» (1898—1913, 1917—1926).

Володимир Гнатюк 1896 року видав першу фольклористичну працю «Лірники. Лірницькі пісні, молитви і т. і. про лірників повіту Бучацького» («Етнографічний збірник», т. 2, упорядник І. Франко). Протягом 1894—1896 рр. записував фольклор у Бучацькому і Стрийському повітах (Львівщина), до 1903 року здійснив шість експедицій на Закарпаття. 1893-го Володимир Гнатюк записував колядки й щедрівки, лірницькі пісні; 1894—1895 — ліричні про кохання та сімейне життя, рекрутські, жовнірські пісні, балади, коломийки, 1897—1998 — родинно-побутові, емігрантські пісні й коломийки, 1899 — гайки, колядки й щедрівки, бойківський весільний обряд із ладканками («Бойківське весілля в Мшанці (Старосамбірського повіту)» надруковане в «Матеріалах до української

етнології» (далі — «МУЕ»), 1908, т. 10); 1900 — «Пісню про покритку, що втопила дитину» в с. Криворівня Косівського повіту («МУЕ», 1919, т. 19—20), 1902 — колядки й щедрівки, родинно-побутові пісні, коломийки). Упродовж 1895—1903 рр. за матеріалами записів на Закарпатті в «Етнографічних матеріалах з Угорської Русі» опубліковано 557 українських народних пісень, вичерпно подано тисячі творів прозових жанрів: казок, легенд, історичних переказів, оповідань, новел, байок, анекдотів.

Уважається, що саме з ініціативи Володимира Гнатюка 1898 року заснована Українсько-руська видавнича спілка (Українська видавнича спілка), секретарем і редактором видань якої він був чотирнадцять років. Разом із І. Франком, М. Грушевським Володимир Гнатюк укладав статут Спілки, розробляв стратегію її діяльності. Фактично було утворено першу Спілку письменників України, про мету і завдання якої Володимир Гнатюк повідомляв: «Українсько-Руська Видавнича Спілка поставила собі за ціль зорганізувати наших письменників, упорядкувати нашу літературну продукцію, довести до того, щоби письменники за свою працю діставали відповідну нагороду...» Спілка започаткувала серійні видання «Літературно-наукової бібліотеки», до Першої світової війни опубліковано 323 книжки, половину з яких підготував до друку Володимир Гнатюк. Читачам стали доступні твори українських письменників (І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської, О. Маковея та ін.), закордонних (Гомер, Данте, Шекспір, Байрон, Золя, Мопассан, Флобер, Гюго, Гайне, Гоголь, Чехов та ін.), а також наукові праці І. Пулюя, В. Барвінського, С. Єфремова, іноземних дослідників у перекладах українською мовою.

Під впливом свого безпосереднього літературного вчителя І. Франка натхненний Володимир Гнатюк почав писати вірші, присвячував деякі з них дружині Олені, торкався й суспільно-політичних аспектів життя в Галичині. Учений часто виїжджав для лікування й оздоровлення в Карпати до Криворівні, де проживав у родині свояків Волянських або в хаті дяка Мойчейчука, написав чимало своїх студій. Кілька літніх вакацій родина Гнатюків перебувала тут спільно з родинами Франків і Грушевських. Гостями Володимира Гнатюка у Криворівні часто були видатні діячі української культури: М. Коцюбинський, Леся Українка, К. Квітка, О. Кобилянська, Г. Хоткевич, О. Олесь й ін. Там творилися шедеври! Чого варті лише «Тіні забутих предків» подоянина М. Коцюбинського, якому вельми сприяв галичанин Володимир Гнатюк.

Тисячу дев'ятисотого року Володимир Гнатюк став відповідальним редактором наукового видання «Етнографічний збірник» (до 1912 року вийшло двадцять томів), паралельно редагував і «Матеріали до українсько-руської етнології» (1900—1926

видано також двадцять томів). Ці періодичні наукові видання стали основними в Україні в плані студіювання фольклору та етнографії і як правдиво джерело багатющих даних досі не втратило свого значення. Маємо наголосити, що ці видання стали можливими завдяки велетам української науки й культури І. Франку, М. Грушевському і першому професійному науковцю-фольклористові, з 1898 року секретареві НТШ Володимирові Гнатюку. В «Етнографічному збірнику» збирач і дослідник опублікував: «Галицько-руські анекдоти» (1899), два томи «Галицько-руських народних легенд» (1902—1903), три томи «Коломийок» (1905—1907), том «Знадобів до галицько-руської демонології» (1904), два томи «Знадобів до української демонології» (1912), два томи «Колядок і щедрівок» (1914), «Українські народні байки» у двох томах (1916). «Гайки» окремим томом вийшли в «МУЕ» (1909).

Важливою ініціативою Володимира Гнатюка як секретаря НТШ була пропозиція придбати для запису фольклорно-етнографічних матеріалів звукозаписувальну техніку, що нею користувалися у Європі. Сьомого травня 1900 року Етнографічна комісія підтримала ідею вченого, ухвалила «закупити два фонографи для збирання взірців бесіди і пісень нашого народу». На фонограф уперше в Україні почали записувати народні пісні та думи Осип Роздольський і Філарет Колесса. Завдяки цьому на валках збережено десятки записів українських народних дум, голосінь, що згодом стало основою фундаментальних видань, поширило відомості про українську уснопоетичну традицію у європейському контексті (частина записів потрапила й до Британського музею в Лондоні).

У співпраці з І. Франком Володимир Гнатюк уклад понад десять програм збирання фольклору як загальних, так і за окремими жанрами (1898—1917).

Після того як в експедиції навесні 1903 року в Закарпатті Володимир Гнатюк застудився й важко захворів, польова робота для вченого була мало-реальною. Він організував і очолив збирацьку працю приблизно 300 етнографів-фольклористів, на основі записів яких розробив програму систематичного видання усної народної творчості за жанрами.

Учений комплексно вивчав народний побут, ремесла й промисли, фіксував звичаї, вірування, намогильні написи, таємні говори, вуличні прізвиська, сороміцький фольклор. Він, зокрема, підготував два томи сороміцького фольклору (видано латинським шрифтом 1910 і 1912 рр.), що їх було конфісковано в Берліні. У листі Володимира Гнатюка від 5 серпня 1913 року до Миколи Сумцова зазначено, що ця конфіскація невинуватна, бо ті твори, що в книжках, живуть «в устах народу і будуть відомі простому народові й надалі без огляду на які-небудь державні закони й заборони...»

Во
тебне
тезу п
ної тв
руськ
«Зовс
народ
життя
об'яв
Згодо
песни
ний к
«
Д
З
п
ч
(обид
генд,
ська
ськог
48 с.)
про п
щина
ну ма
Во
фольк
таки
«Етно
гичес
Німець
Пр
дано
дими
ність
Гнатю
ристик
риж;
У
а ним
1969
Волод
його
ні —
ку збі
облас
лауре
ро Ме
їні 2
мира
тами
Миха
жував
прем
ду). Ю
лівис
на де
пдв
прест
В
клор
знав
турно
ванн
помі
ри, ут
ритет
лом е
М
Д
г

Володимир Гнатюк услід за Олександром Потебнею та Іваном Франком переконливо доводив тезу про неперервність і невичерпність усної народної творчості. У студії «Пісенні новотвори в україноруській народній поезії» (1902) дослідник писав: «Зовсім не виправдані нарікання на загальний загин народної творчості. . . ; доки нарід жиє, доти його життя мусить мати конкретні форми, які мусять об'являтися, між іншим, і в його народній поезії». Згодом у рецензії на збірку «Малорусские народные песни» в упорядкуванні Д. Яворницького (1906) учений констатував, що зникнення деяких пісень — «се природна їх конечність, яка повторюється не лише в нас, але в усіх народів, і не лише з піснями, але з усіма витворами людського духу й думки. Та по них не лишається порожній, не заповнений нічим простір, але творяться нові пісні, йдуть в обіг. . . »

Збирач Володимир Гнатюк записав понад чотири тисячі народних пісень, тисячі зразків народної прози (це понад двадцять п'ять тисяч списаних, заповнених часом і на звороті, аркушів!).

Володимир Гнатюк — автор понад тисячі різноманітних публікацій. Варто крім згаданих назвати бодай деякі: «Народна пожива і спосіб її приправи у східній Галичині», «Кушнірство в Галичині», «Словацький опришок Яношик в народній поезії» (всі — 1899), «Ткацтво в східній Галичині» (1900), «Віршована легенда про рицаря і смерть» (1910), «Останки передхристиянського релігійного світогляду», «Купанє й паленє відьм в Галичині» (обидві — 1912), передмови до збірок казок, легенд, коломийок, байок. . . Цікаві посібник «Українська народна словесність: В справі записів українського етнографічного матеріалу» (Відень, 1917. — 48 с.), статті «Війна і народна поезія» (1917), «Пісня про покритку, що втопила дитину» (1917), «Кубанщина й кубанські українці» (1920), «Пісня про неплідну матір і ненароджені діти» (1922).

Володимир Гнатюк був активним рецензентом фольклорно-етнографічних видань, дописував до таких друкованих органів, як «Киевская старина», «Этнографическое обозрение», «Русский филологический вестник», до понад десяти журналів у Німеччині, Польщі, Чехії й інших країнах.

Про великого подвижника-народознавця видано ґрунтовні монографії: Михайло Яценко. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність (Київ, 1966); Микола Мушинка. Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства (Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987).

У селі Велеснів колишнього Монастириського, а нині Чортківського, району на Тернопільщині, з 1969 року діє етнографічно-меморіальний музей Володимира Гнатюка (упродовж кількох десятиліть його директором був Остап Черемшинський, нині — його сестра Романа Черемшинська). З 1989 року збирачам фольклору вручається Тернопільська обласна премія імені Володимира Гнатюка (перший лауреат — відомий фольклорист-краєзнавець Петро Медведик). Міністерство культури і туризму України 2006 року запровадило Премію імені Володимира Гнатюка за подвижництво. Зокрема її лауреатами стали етномузикологи Людмила Єфремова, Михайло Хай. На жаль, від 2015 премію не присуджували (скасували, обіцяючи переглянути умови премії та в п'ять разів збільшити грошову винагороду). Ювілей ученого — нагода відновити справедливість, гідно вшанувати ім'я Володимира Гнатюка на державному рівні, піднести роль і значення подвижників-українознавців і, врешті, подбати про престиж діяльності самого Міністерства культури.

Видатні здобутки Володимира Гнатюка у фольклористиці, етнографії, літературознавстві, мовознавстві, популяризації народної творчості, культурно-просвітницька діяльність сприяли формуванню національної академічної науки, дали помітний поштовх розвитку української культури, утвердивши високий науково-суспільний авторитет українського вченого у слов'янському, загалом європейському і світовому контекстах.

Микола ДМИТРЕНКО,
доктор філологічних наук,
професор